

Geestelijke weerbaarheid van jongeren

De rol van het onderwijs en de geestelijke verzorging

Uit diverse onderzoeken blijkt dat jongeren – de zogenaamde generatie Z – met geestelijke gezondheidsproblemen kampen. Oorzaken worden gezocht in gebruik van digitale technologie, zoals de smartphone. Jongeren zouden daardoor in toenemende mate eenzaamheid en betekenisloosheid ervaren. Een existentieel perspectief dat focust op zingeving, wordt ingezet om een rijker perspectief te bieden op deze problematiek. Aan de hand van het werk van Jaap van Praag verkennen we hoe twee zingevingbronnen – arbeid en gemeenschap – bijdragen aan geestelijke weerbaarheid van jongeren. We besluiten met de rol die het onderwijs en daarbinnen de geestelijke verzorging kan hebben in het helpen ontwikkelen van geestelijke weerbaarheid.

Het mentaal welbevinden van jongeren staat volop in de belangstelling in de media en ook bij onderzoekers. Er worden zorgen geuit over de lange wachtlijsten in de ggz, de kwaliteit van de jeugdzorg, gameverslaving van jongens, jongeren die steeds langer thuis wonen vanwege de krapte op de huzenmarkt, de hoge prestatiedruk op scholen. Hoewel Nederland nog steeds koploper is als het gaat om het welzijn en geluk van kinderen in de leeftijd van 0-18 jaar, staan we slechts op de 15e plaats als het gaat om suïcide onder jongeren van 15 tot 19 jaar en is maar liefst 43% van de adolescenten niet tevreden met

hun lichaam, wat met name bij meiden afbreuk doet aan de tevredenheid over hun leven (Unicef Innocenti, 2000).

Goede onderwijs- en gezondheidszorgvoorzieningen en sterke ondersteuningssystemen in Nederland dragen bij aan een sterk mentaal welbevinden voor deze leeftijdscategorie, maar verdere differentiatie binnen deze groep laat voor jongeren vanaf 11 jaar ook andere ontwikkelingen zien. Cijfers uit onderzoek van het Trimbos-instituut (2020) laten zien dat jongeren druk ervaren van taken en toetsen op school waarbij er een positieve relatie is met het opleidingsniveau; en dat meisjes en jonge-

ren met een niet-westerse migratieachtergrond deze druk het sterkst ervaren, waarbij meiden uit beide groepen vaker aangeven te kampen met emotionele problemen. Ook eenzaamheid onder jongeren krijgt sinds de Covid-pandemie veel aandacht (Movisie, 2021). 63% van de jongeren voelt zich eenzaam volgens de Corona Gezondheidsmonitor Jongvolwassenen (RIVM, 2022). Praten hierover is taboe, wat de eenzaamheid alleen maar doet toenemen en kan leiden tot stress, onzekerheid en minderwaardigheidsgevoelens. Eenzaamheid gaat bovendien samen met een hoger risico op psychische problemen zoals depressie, angsten en suïcidale gedachten. Uit een recent groot onderzoek van het RIVM (2024) blijkt dat in het algemeen jongeren een wat betere mentale gezondheid ervaren en de ervaren stress na Covid is afgenomen, maar dat het aantal jongeren (13%) dat wel eens suïcide gedachten heeft gelijk is gebleven en dat ook de ervaren eenzaamheid onder jongeren niet is gedaald.

Wat is er aan de hand? Hoe kunnen we deze situatie duiden en vooral: wat zijn mogelijke acties die we kunnen ondernemen om jongeren te ondersteunen? Het doel van deze bijdrage is om de problematiek van jongeren vanuit een existentieel perspectief te duiden, waarbij we het concept van geestelijke weerbaarheid van Jaap van Praag inzetten. Van daaruit kijken we naar het onderwijs en de rol die geestelijke verzorging kan spelen om zingeving op scholen te ondersteunen.

Generatie Z

Marc is 21 jaar, hij komt bij de huisarts omdat hij meerdere malen met een studie is gestopt, niet goed weet wat hij nu moet en het lastig vindt om contacten te maken met leeftijdgenoten. Marc

komt uit een samengesteld gezin, zijn vader verliet zijn moeder toen hij vier jaar oud was, geen vechtscheiding overigens, beide ouders hebben onderling steeds goede afspraken met elkaar kunnen maken in een co-ouderschapconstructie. Zijn vader heeft een nieuwe vriendin gekregen en met haar nog twee kinderen, maar ook die relatie houdt geen stand. Er komt een omgangsregeling, waarbij Marc zijn broertje en zusje om de twee weken een weekend ziet. Marc had op de basisschool een goede vriendschap met een meisje uit zijn wijk, tot ergens in groep 7. Hij gaat naar het vwo en doet het daar uitstekend met name in de bètavakken. De gesprekken met de mentor verlopen altijd positief, maar echte vrienden heeft hij niet. Na zijn vwo-eindexamen begint hij aan een studie, maar stopt na drie maanden omdat hij naar eigen zeggen 'er geen zin meer in heeft'. Hij gaat in een restaurant werken en na een dienst gaat hij met collega's tot diep in de nacht stappen waarbij veel wordt gedronken. Het jaar daarop start hij opnieuw met een andere studie, maar ook deze verlaat hij na een aantal maanden weer. Ook een derde opleiding verlaat hij vroegtijdig. Hij werkt veel in het restaurant en als hij daar niet is, slaapt hij, volgt hij Instagram en X op zijn telefoon of kijkt hij Netflix-series. De ouders dringen erop aan dat hij eens gaat praten met een psycholoog.

Zo op het eerste gezicht lijkt er met Marc niet zo veel aan de hand. Hij is een jongvolwassene, nog zoekende naar hoe hij het volgende deel van zijn leven invulling gaat geven, onderwijl een comfortabel leven leidend in de woningen van zijn moeder en vader waar hij afwisselend verblijft. Het deel uitmaken van een samengesteld gezinsverband is niet uitzonderlijk; in Nederland zien we een groei aan eenoudergezinnen en een toenemende variatie aan ge-

zinsvormen. En niet gemotiveerd zijn voor een studie is in deze leeftijdscategorie al evenmin uniek. Vorig jaar luidde de toenmalige minister van onderwijs, Robbert Dijkgraaf, de noodklok over het grote aantal school- en studieverlaters. Met name mbo-ers zouden voortijdig de school inruilen voor werk, zonder de benodigde startkwalificatie te behalen. Als oorzaken werden genoemd de krappe arbeidsmarkt, maar ook de demotivatie die zou zijn opgetreden bij jongeren tijdens de Covid-pandemie (NOS, 3 april 2023).

En toch, dat dit niet uniek is voor Marc, wil niet zeggen dat we hier geen serieus probleem waarnemen. Marc is een kind van zijn tijd, de zogeheten generatie Z (Gen Z), de generatie die volgens het Amerikaanse [Pew Research Center](#) geboren is tussen 1997 en 2012, maar dit kan ook iets eerder of later beginnen en/of eindigen, afhankelijk van het onderzoek. Waar de onderzoeken het over eens zijn, is dat deze generatie wordt gekenmerkt als 'tech-savvy'. Dat wil zeggen: zij ademt digitale technologie, vindt haar informatie, contacten en vermaak via de mobiele telefoon, apps en andere digitale middelen. Hoewel voor eerdere generaties nieuwe technologie ook al bestaat, is het niveau en de intensiteit waarmee deze in het leven binnendringt van Gen Z ongekend groot. Door het overmatige gebruik van de smartphone zijn deze jongeren bovendien niet gewend om diepgaand contact met anderen te hebben of een betekenisvol gesprek te voeren, wat eenzaamheid en neerslachtigheid versterkt en tot geestelijke gezondheidsproblemen, zoals minderwaardigheidsgevoelens, kan leiden:

As texting has replaced phone calls for many, the ability to sustain a deep and meaningful conversa-

tion is in danger of being lost. Most of us have had the experience of going to a dining hall and see a group of students, seemingly eating together, yet all looking at their own screens, something sociologists call 'absent presence' (Rue, 2018: 7).

Gen Z brengt dus veel tijd door online. Ze zoekt onmiddellijke waardering en acceptatie door middel van sociale media en ze passen hun 'personas' aan om conflict te vermijden. Social media hebben een veel directere en grotere invloed op hoe jongeren zich voelen dan in eerdere generaties het geval was, doordat ze zich vergelijken met anderen en door de lens van het medium (en de vaak anonieme anderen daarachter) zichzelf waarderen (Rue, 2018). Daarbij komt dat deze generatie in een tijd opgroeit van toenemende politieke spanningen, geweld en maatschappelijke instabiliteit; en deze informatie komt op elk moment van de dag onmiddellijk tot hen via de smartphone. Deze context leidt ertoe dat deze generatie maatschappelijk betrokken is en openstaat voor diversiteit in leefstijlen en visies (Seemiller & Grace, 2017). De keerzijde hiervan is dat dit tegelijkertijd kwetsbaar maakt: Gen Z kenmerkt zich door onzekerheid over de toekomst, door een op zichzelf gerichtheid, smartphoneverslaving en communicatieschuwheid in synchrone relaties.

Volgens de Amerikaanse hoogleraar Jonathan Haidt in zijn boek met de veelzeggende titel *Generatie Angststoornis* (2024) heeft het vele smartphonegebruik geestelijke gezondheidsproblemen tot gevolg. Echter, het omgekeerde is ook mogelijk, dat het toch al onzeker zijn in sociale contacten jongeren eerder doet grijpen naar de smartphone en het voor hen een middel is om toch onderdeel te zijn van

sociale verbanden. Bovendien zijn de ervaringen van jongeren zelf onderbelicht gebleven in Haidts boek en in de studies die hij aanhaalt. Veel onderzoek naar sociale-mediagebruik en jongeren trekt te voorbarig conclusies, omdat het teveel uitgaat van jongeren als een homogene groep (Valkenburg et al, 2022). Wat echter wel opvalt in het boek van Haidt is dat hij, in tegenstelling tot het vele onderzoek in Nederland, de problematiek van jongeren ook duidt in termen van zingeving. Hij haalt de Franse filosoof Blaise Pascal aan door te stellen dat er in ieder mensenhart een god-vormig gat is: een leegte die mensen proberen te vullen met het streven naar 'het goede', welke vorm dat ook krijgt. Haidt stelt dat de massamedia in de huidige samenleving dat gat aan het vullen is. Volgens hem dreigt het teveel aan content dat we voorgeschoteld krijgen via social media 'de goddelijke dimensie' in onszelf en in het menselijk bestaan, naar beneden te trekken (p. 249). Hij pleit voor het terugkrijgen van de controle over die input en daarmee ons leven.

Haidt brengt hier het verlangen naar 'betekenis, verbinding en spirituele verheffing' in dat mens-eigen is (p. 252). In de 20e eeuw boden religies en andere levensbeschouwingen, zoals het humanisme, meer dan nu een inbedding hiervoor. Deze tradities gaven duidelijke aanwijzingen hoe een 'goed leven' te leiden, tot uitdrukking komend in anderen helpen die minder goed bedeed zijn dan jezelf. Ook boden ze rituelen die gemeenschapsvormend en -bindend zijn; vormen van stilte en rust (gebed, meditatie) en de oproep tot acceptatie en niet-oordelen. De filosoof Charles Taylor (1989) stelt dat in onze Westerse samenleving levensbeschouwelijke tradities aan kracht verloren hebben als richtinggevend voor een

goed leven; tevens laten deze tradities een grotere pluraliteit zien, waardoor hierin – net zoals in andere levensdomeinen – keuzes gemaakt moeten worden. Voor jongeren die opgroeien aan het begin van de 21e eeuw, leidt de secularisering tot een individuele, privé-zoektocht naar zin. Wat maakt mijn leven de moeite waard? Wanneer ben ik de moeite waard? Dit zijn vragen die zich aandienen. Het zijn de trage vragen die bij ieders leven horen, maar waarvan jongeren niet weten hoe en waar ze naar antwoorden kunnen zoeken, laat staan hoe ze met die vragen kunnen leren leven. Ze doen dan een poging in de taal die ze kennen van sociale media: die van 'gestrest zijn', 'depri', 'niet chill', 'druk in het hoofd'; en ze komen via de school of de huisarts op de wachtlijst van de ggz terecht. De problemen in het welbevinden van jongeren worden gegoeten in mentale (psychische) termen, waarvoor individuele interventies bestaan. We hebben hier echter te maken met een maatschappelijk probleem, dat verder strekt dan het sociale media gebruik. Dit begint ook langzaam door te dringen tot de gezondheidszorg. Zo brengt de Raad voor de Volksgezondheid en Samenleving binnenkort een advies uit over 'mentale volksgezondheid' waarin ze pleit voor de-individualisering en de-psychologisering van problemen in mentaal welbevinden van jongeren (persoonlijke communicatie, RVS jaarcongres, 18 oktober 2024). In de volgende paragraaf duid ik deze problematiek vanuit een existentieel perspectief waarbij ik het concept van geestelijke weerbaarheid centraal stel, om van daaruit te kijken wat de rol kan zijn van het onderwijs en de geestelijke verzorging hierin.

Geestelijke weerbaarheid van jongeren

Een existentieel perspectief brengt zingeving in het vizier en de zingevingsvragen waarmee jongeren leven in de huidige samenleving en dit kan een verrijking zijn voor het debat dat nu gaande is over het welbevinden van jongeren. Dit zingevingsperspectief sluit een psychologisch perspectief niet uit, integendeel. De humanistische en ook de existentiële psychologie laten zien dat levensvisie en -overtuiging en psychische gezondheid elkaar doordringen. Van Praag, de grondlegger van het Nederlandse humanisme zegt hierover ver voordat Gen Z een feit was: 'dat de meeste (jonge) mensen aan niets zozeer behoefte gevoelen als aan een doel om voor te leven. Anderzijds wordt het merendeel van psychische storingen begeleid – veroorzaakt? – door een gevoel van doelloosheid. Er is een massaal besef van existentiële leegte, dat zich uit als een altijd dreigend gevoel van fundamentele verveling.' (Van Praag, 1978: 162)

Volgens Van Praag is het toepassen van psychotherapeutische technieken onvoldoende om de existentiële leegte (het god-vormige gat) te vullen, omdat zij geen 'inhoud' helpen verlenen aan het leven. Wat is dan die inhoud waar Van Praag het over heeft? Van Praag noemt twee belangrijke zingevingbronnen in het bestaan van mensen. Op de eerste plaats arbeid, waarmee hij niet alleen zinvol werk bedoelt, maar ook hobby's, activiteiten, het maken van kunst, de wetenschapsbeoefening – al datgene dat een beroep doet op ons schepend vermogen en daarmee iets bijdraagt aan de samenleving en anderen. De tweede zingevingbron is gemeenschap. Van Praag stelt dat de beleving van gemeenschap, het opgenomen zijn in een groter verband of een ander die

jou nodig heeft, een belangrijke zingevende betekenis heeft.

Voor Van Praag dragen de genoemde zingevingbronnen bij aan het vermogen om 'menselijkheid' hoog te houden – een normatief ideaal dus – of dit te bevorderen wanneer er sprake is van tegenslag of dit onder druk staat. Wat is er nodig om menselijkheid te ontplooien? Jaap van Praag voert dit terug op de Tweede Wereldoorlog en de vraag hoe het mogelijk is dat zoveel mensen geen weerstand konden bieden aan de aantrekkingskracht van het nazisme. Volgens hem lag de reden hiervoor in het ontbreken van een levensvisie, een visie op het goede leven, 'nihilisme' dus in de Nederlandse bevolking. Dit maakt mensen gevoelig voor massale verleidingen en hypes, voor polarisatie, voor gevoelens van machteloosheid die hele generaties verlammen en vereenzamen. Als tegenhanger hiervan is 'geestelijke weerbaarheid' nodig, die gestoeld is op een levensvisie en tegenwicht kan bieden aan de existentiële leegte waarover we eerder spraken.

Geestelijke weerbaarheid kan gedefinieerd worden als 'het vermogen om in de confrontatie met tegenkrachten, zowel in het persoonlijke leven als in de maatschappij en cultuur, de gerichtheid op menswaardigheid van zichzelf en van anderen te behouden, te versterken en verder te ontwikkelen' (Duyn-dam, 2011: 10-11). Het gaat daarbij niet zozeer om een individueel vermogen, maar om een relationeel vermogen dat zich ontwikkelt in dialoog, in openheid voor diverse perspectieven en in gemeenschappen. Het toont zich niet alleen in een levensvisie, maar ook in een houding van moed en trouw (Van Praag, 1953: 73). Trouw, omdat in geestelijke weerbaar-

heid een element zit van vasthoudendheid en verantwoordelijkheid nemen voor de situatie zoals die zich aandient; daar niet bij vandaan proberen te komen, maar deze onder ogen zien en aanvaarden, zonder erin te berusten. Moed verwijst naar een zekere strijd lustigheid. Dit uit zich in het verzet tegen krachten die een menswaardig leven kunnen aantasten, ook al betekent dit tegen de stroom inzwemmen.

De context waarin Van Praag over geestelijke weerbaarheid spreekt, na de Tweede Wereldoorlog en de verschrikkingen van die tijd, is een andere dan de huidige context van generatie Z. Maar ook in deze tijd staan jongeren en volwassenen bloot aan allerlei maatschappelijke ontwikkelingen, waarin het zonder levensvisie moeilijk positie bepalen is. Beide door Van Praag genoemde bronnen zien we ook terug als belangrijke zingeving behoeften bij hedendaagse jongeren (Nash, 2016). Jongeren zoeken mogelijk via sociale media naar de vervulling ervan. Het maken van een TikTok-filmpje en het deelnemen in een What's app-groep zijn hier voorbeelden van. TikTok is voor jongeren een gelijkwaardig medium: iedereen kan een filmpje posten en jongeren kunnen hiermee hun talenten en creativiteit aanboren. Bovendien ontmoeten ze vaak waardering voor deze creaties. What's app-groepen kunnen sociaal onveilig zijn, bijvoorbeeld als iemand verbale agressie ontmoet. Maar ook het tegenovergestelde gebeurt: jongeren ervaren steun van de lieve reacties bij het delen van moeilijkheden. Dat zijn potentieel belangrijke ingrediënten voor geestelijke weerbaarheid van jongeren. Wat echter vaak ontbreekt, is een levensvisie die maakt dat het gebruiken van sociale media niet louter deelnemen is in de nieuwste hype, maar een bewuste keuze om

vorm te geven aan het eigen leven en samenleven. Op zichzelf genomen bieden sociale media geen 'inhoud' aan het leven, maar vragen zij juist om selectief met inhouden om te gaan. Als we dit vertalen naar de geestelijke weerbaarheid van jongeren, dan hebben zij de ontwikkeling van een levensvisie en -houding nodig die hen helpt hun activiteiten te kunnen zien in een groter plaatje van het bijdragen aan de samenleving en zich daarin gewaardeerd voelen. Wat is de rol hierbij van het onderwijs en van de geestelijke verzorging?

De rol van het onderwijs

Ik begon deze bijdrage met een schets van generatie Z. Door verschillende auteurs is er nagedacht over wat deze generatie nodig heeft in het onderwijs (zie bijvoorbeeld Giunta, 2017; Seemiller & Grace, 2017). Rue (2018) stelt dat Gen Z vooral gericht is op de eigen loopbaan, weinig tijd en aandacht over heeft dus efficiëntie nastreeft en vaardigheden wil ontwikkelen die nodig zijn in een toekomstig beroep. Het zijn bovenal consumenten, die met onderwijs omgaan zoals ze naar andere producten kijken:

Gen Z members are coming to our campuses with high expectations for services, response, and engagement. They have been savvy consumers in an online world and expect the same from us. They have learned to expect not only Amazon-like speed and quality of service but also Amazon-like personalization. They will want us to know what they like, as their streaming music service does (Rue, 2018: 9).

Wat opvalt in deze publicaties is opnieuw dat Gen Z over één kam wordt geschoren, terwijl er grote culturele en persoonlijke verschillen

zijn die maken dat veel jongeren zich hierin niet zullen herkennen. Bovendien overheerst veelal een analyse vanuit een digitaal perspectief: omdat jongeren een gemakkelijke omgang hebben met digitale middelen, zou dat ook zijn waar ze behoefte aan hebben, zo lijkt de redenering. Daarbij wordt niet gerefereerd aan de existentiële leegte die we eerder constateerden, en wat deze generatie nodig heeft om inhoud te geven aan een goed leven en een goed samenleven. Dit probleem wordt overigens wel herkend, er is namelijk weinig academisch onderzoek gedaan naar deze generatie; veel van de kennis komt uit marketingonderzoek, omdat Gen Z een belangrijke consumptiekracht vormt op de markt (Rue, 2018; Giunta, 2017).

Als we iets verder kijken dan dat, zien we ook een hoopvol optimisme bij deze generatie. Het wegvallen van de levensbeschouwelijke zuilen, de toegenomen diversiteit in onze samenleving en de digitale wereld hebben het hen mogelijk gemaakt om contact te leggen met uiteenlopende mensen en uitingen, een groter bewustzijn van maatschappelijke problemen te ontwikkelen en daarbij taal-, etnische- of genderverschillen te overbruggen. Dit motiveert jongeren om te willen bouwen aan een meer gelijkwaardige toekomst voor iedereen (Seemiller & Grace, 2017). Om deze maatschappelijke betrokkenheid vorm te geven, dienen zij wel toegerust te worden en het ontwikkelen van een levensvisie is daarin een belangrijk onderdeel. Het is de vraag of dit in het huidige onderwijs voldoende gebeurt. Veel van wat ook wel wordt aangeduid als de '21st century skills' – communiceren, samenwerken, sociale en culturele vaardigheden, zelfregulering, kritisch denken, creatief denken, probleem oplossen, computational thinking,

informatievaardigheden, ICT-basisvaardigheden, mediawijsheid en digitale geletterdheid – is gericht op wat deze generatie nodig heeft om een adequate bijdrage te leveren aan de hedendaagse arbeidsmarkt. Hierin ligt er veel nadruk op de omgang met digitale technologie, terwijl deze groep daar juist zeer vertrouwd mee is. De genoemde vaardigheden zijn bovendien gericht op het flexibel aanpassen aan de arbeidsmarktomgeving en de veranderende eisen daarbinnen (duurzame inzetbaarheid), wat een kritische en creatieve houding niet bevordert (Biesta, 2013). Dit sluit aan bij de constatering van Seemiller en Grace (2017) dat Gen Z een maatschappelijk betrokken groep is, die wil bijdragen aan betekenisvolle verandering op de grotere onderwerpen door nieuwe uitvindingen, nieuwe ondernemingen en andere manieren van samenwerken. Dat betekent ook dat:

Instead of helping students explore only their interests and viable career options, educators may also need to help students engage in self-exploration of their values and passions as they search for their greater meaning in life (Seemiller & Grace, 2017: 24).

Veel onderzoek naar Gen Z is afkomstig uit de Verenigde Staten. In het middelbaar en hoger onderwijs in Nederland is er meer aandacht voor de vorming van leerlingen en studenten, onder noemers als persoonsvorming, levensbeschouwing of burgerschap. In het middelbaar onderwijs en het mbo is burgerschapsonderwijs volgens de wet verplicht. Hierin staat centraal het leren over de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals gelijkwaardigheid, vrijheid van meningsuiting, respect voor

anderen, autonomie, verantwoordelijkheid en het tegengaan van discriminatie. Hierbij komen leerlingen in aanraking met actuele maatschappelijke onderwerpen en leren zij daarover een eigen visie te vormen, te debatteren en te communiceren met mensen die anders denken. Binnen het burgerschapsonderwijs zijn verschillende benaderingen mogelijk (Veugelers & De Groot, 2019); burgerschapsvorming kan gericht zijn op aanpassing aan democratische normen, op het ontwikkelen en beargumenteren van een individueel standpunt, of op het handelen als een kritische en betrokken deelnemer in democratische processen. Ook het niveau waarop het geïntegreerd is in het onderwijs kan uiteenlopen, van een specifiek vak waarin de focus ligt op waarden tot projecten in de samenleving of een democratische schoolcultuur, waarin meer aandacht is voor dialogische onderwijsmethoden, actieve participatie van leerlingen in de schoolgemeenschap en inclusief onderwijs.

Ook via allerlei projecten en interventies wordt er tegenwoordig getracht om weerbaarheid (Trimbos, 2016) en zingeving van jongeren via het onderwijs te versterken. Deze curriculum(en vaak ook buiten-curriculaire)-onderdelen zijn een goede ontwikkeling, als zij de zingeving behoeften van 'arbeid' en 'gemeenschap' voeden, zoals het geval is voor de focus op dialoog en op school- en maatschappelijke participatie in burgerschapsvorming. Projecten en interventies gericht op zingeving en weerbaarheid zijn echter vaak ingestoken op het versterken van individuele vaardigheden, zoals bijvoorbeeld *mindfulness* of assertiviteit. Ik zou de stelling willen verdedigen dat dit alleen zoden aan de dijk zet indien dit gebeurt in samenhang met het versterken van de levensvi-

sie, zoals uiteengezet in het concept van geestelijke weerbaarheid. Geestelijke weerbaarheid gaat over de ontwikkeling van een levensvisie en -houding van waaruit de vraag kan worden gesteld of een situatie of omgeving 'goed' is in termen van menswaardigheid, nu en op de langere termijn. Het biedt handvatten voor een vorm van onderwijs die jongeren leert het gesprek aan te gaan over dit soort wezenlijke vragen. Een enkel vak levensbeschouwing of burgerschap, of op de individuele leerling gerichte training van cognitieve en/of emotionele vaardigheden, is daartoe niet toereikend, omdat het om vorming van de gehele persoon gaat in relatie tot de context. Ik zie hierin een rol weggelegd voor geestelijke verzorging, zoals ik in het laatste deel zal betogen.

De rol van de geestelijke verzorging

Geestelijk verzorgers hebben een opleiding genoten in theologie, religiewetenschappen, humanistisch of een andere geesteswetenschappelijke basis. Zij zijn deskundig op het terrein van levensvragen, ethiek en uiteenlopende levensbeschouwelijke en culturele perspectieven en tradities (VGvZ, 2015) en weten de ervaringen van ontologische onzekerheid en contingentie waar jongeren (en volwassenen) mee kampen, te herkennen en hierbij te begeleiden, zonder in een oplossingsgerichte modus te belanden. Ook zijn zij bekwaam om het gesprek of activiteit te richten op de overtuigingen of waarden op persoonlijk of organisatievlak. In toenemende mate hebben geestelijk verzorgers bovendien een rol in het opleiden van andere professionals, zoals rondom morele en zingevingsvragen in de zorg, zodat artsen en verpleegkundigen deze herkennen en weten hoe daarin te handelen. Ook

dragen ze bij aan een cultuur op de afdeling, waarin kwetsbaarheid mogelijk is en openheid voor het niet-weten. In multidisciplinair overleg brengen zij een existentieel perspectief in (het levensverhaal en de waarden van de patiënt), dat een belangrijke aanvulling of interventie kan zijn in de besluitvorming rondom verdere behandeling.

Internationaal gezien is het educatieve domein een van de werkvelden van de geestelijk verzorger en zijn zij te vinden onder de noemer van *school chaplaincy*. Het is door het weinige onderzoek op dit gebied echter lastig om een goed begrip te krijgen van dit veld. Wat opvalt in de internationale literatuur is dat geestelijk verzorgers in het onderwijs vaak als vrijwilliger en vanuit zending door een kerk werken en dat zij bijdragen aan het ethos van de school: de visie die een school heeft op haar bedoeling en op de gemeenschap die zij wil vormen (Hunt, 2021).

In Nederland zijn geestelijk verzorgers die werkzaam zijn in het onderwijs schaars. Sommige universiteiten of faculteiten hebben naast een psycholoog of studieadviseur, ook een geestelijk verzorger in dienst. In het primair en secundair onderwijs is er nog nauwelijks sprake van en 'onderwijs' is dan ook niet benoemd als een van de werkvelden door de beroepsvereniging VGVZ. Er zijn wel onderzoeken (zie bijvoorbeeld Van den Berg & Scherer-Rath, 2023) die onderbouwing bieden voor de toekomstige inbedding van geestelijke verzorging in het onderwijs. Hoe zou dit er dan uit kunnen zien?

Naar analogie van het werk in de zorg, zou de geestelijk verzorger ondersteuning kunnen bieden aan docenten, leerlingbegeleiders, mentoren en aan een cultuur die 'goed onder-

wijs' nastreeft met het oog op 'goed (samen) leven'. Een dergelijke professional zou een centrale rol kunnen hebben in de kwaliteitsbewaking en doorontwikkeling van aandacht voor de existentiële dimensie op alle lagen van de onderwijsinstelling; en tevens de interne deskundigheidsbevordering op dit terrein kunnen versterken. Concreet zouden zij binnen de school kunnen stilstaan bij belangrijke breukmomenten, bijvoorbeeld het overlijden van een docent of ziekte van een leerling, maar ook het vieren van het eindexamen, met een ritueel dat passend is bij de school en de leerlingen (zie ook de bijdrage van Joanna Wojtkowiak, Isolde de Groot en Emy Spekschoor in dit themanummer). Ook de fysieke omgeving speelt een betekenisvolle rol in het creëren van een leeromgeving waar iedereen zich thuis voelt en die uitnodigt tot scheppende arbeid en gemeenschap, de bronnen die Van Praag voor zich zag. Bovendien kan de geestelijk verzorger daarin verbindingen zoeken: de samenwerking tussen onderwijs, verzorgers, cultuur, sport, levensbeschouwelijke organisaties en lokale ondernemingen is cruciaal om een sociaal weefsel te creëren waarin jongeren (en ouderen) op existentieel vlak goed gedijen omdat het hen ondersteunt in het vormen van een levensvisie.

Om dit te kunnen doen, moet wel aan bepaalde voorwaarden zijn voldaan. Geestelijk verzorgers dienen zich verder te bekwamen in de leefwereld van jongeren en jongvolwassenen, die vaak andere vormen aanneemt (muziek, sport, Instagram, het maken van filmpjes, creativiteit) dan bij volwassenen. Hoe jongeren leren en zich ontwikkelen is anders dan bij volwassenen; dit vraagt om de verdere ontwikkeling van hun pedagogische competentie.

Daarnaast wordt ook een appel gedaan op hun relationele professionaliteit: het samenwerken op het snijvlak van verschillende domeinen en disciplines (Jacobs, 2020). Onderwijsorganisaties zullen open moeten durven staan voor dit experiment en onderzoeken wat de impact is op de verschillende lagen in de organisatie. De vraag bij positieve evaluatie is dan hoe dit verder gebracht kan worden, zodat geestelijke verzorging en onderwijs een structurele verbintenis met elkaar krijgen. Ook hier zie ik weer een parallel met de geestelijke verzorging in de zorgsector. Sinds 2020 zijn er in heel Nederland Centra voor Levensvragen ontstaan, van waaruit geestelijk verzorgers begeleiding en ondersteuning bieden aan mensen thuis. De hieraan gekoppelde subsidieregeling van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is bedoeld voor ouderen (50+) en mensen (inclusief kinderen en jongeren en hun familieleden) in de palliatieve fase. Aanvulling van deze subsidie vanuit het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap zou het in de toekomst mogelijk kunnen maken dat ook jongeren, onderwijsprofessionals en ook onderwijsinstellingen ondersteuning kunnen krijgen op existentieel vlak. De Centra voor Levensvragen vormen hiervoor een goed model omdat zij een landelijk dekkend netwerk bieden. Echter een vorm waarin onderwijsinstellingen zelf een geestelijk verzorger in dienst nemen die een nauwe relatie onderhoudt met het Centrum voor Levensvragen en ook bij jongeren en hun opvoeders thuis begeleiding bieden, is ook goed denkbaar.

Conclusie

Deze bijdrage begon bij Marc, een jongvolwassene die is opgegroeid in een tijdperk waarin

sociale media hoogtij vierten, de prestatiedruk groot is en de toekomst op diverse vlakken (huisvesting, klimaat, sociale cohesie) onzeker. Terwijl de generaties daarvoor nog waren ingebed in een levensbeschouwelijk stelsel, dat misschien niet altijd bevredigende antwoorden gaf, maar dan tenminste een kader om tegenaan te schuren of te schoppen, daar bevindt deze generatie zich voor een deel in een existentiële leegte. De behoefte aan arbeid en gemeenschap is er, maar een levensvisie die ervoor zorgt dat jongeren 'opgetild' worden en ook in tegenspoed en bij tegenkrachten zich gedragen weten om te volharden in hun streven naar een menswaardig bestaan, lijkt kwetsbaar geworden. Het onderwijs biedt een belangrijke context voor de ontwikkeling daarvan, omdat alle jongeren dit genieten. Geestelijk verzorgers kunnen in het onderwijs langs diverse wegen helpen om inhoud te geven aan de belangrijke taak om de geestelijke weerbaarheid van jongeren te versterken.

Literatuur

- Berg, M.C. van den, Scherer-Rath, M. (2023). Zingeving en contingentie in het levensverhaal van adolescenten: Een kwalitatief pilotonderzoek naar betekenisgeving bij adolescenten in het voortgezet onderwijs. *Religie & Samenleving*, 18(2), 104-132.
- Biesta, G. (2013). Responsive or Responsible? Democratic Education for the Global Networked Society. *Policy Futures in Education*, 11(6), 733-744. <https://doi.org/10.2304/pfie.2013.11.6.733>.
- Duyndam, J. (2011). Geestelijke Weerbaarheid en Humanisme. *Tijdschrift voor Humanistiek*, 46(12), 9-18.
- Giunta, C. (2017). An emerging awareness of generation Z students for higher education professors. *Archives of Business Research*, 5(4), 90-104.
- Haidt, J. (2024). *Generatie angststoornis. Wat sociale media met onze kinderen doen*. Ten Have.
- Hunt, J. (2021). *The Role of the Secondary School Chaplain in Relation to School Ethos: Six Case Studies* (Doctoral dissertation, Staffordshire University).
- Jacobs, G. (2020). *Zin in Geestelijke Verzorging*. Utrecht: Inaugurale rede UvH.

- Movisie (2021). *Eenzaamheid onder jongeren. Verkenning van de stand van zaken in literatuur, beleid en praktijk*. <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2021-05/Eenzaamheid%20onder%20jongeren.pdf>
- Nash, S. (2016). Message in a bottle: a comparative study of spiritual needs of children and young people in and out of hospital. *International Journal of Children's Spirituality*, 21(2), 116-127. <https://doi.org/10.1080/1364436X.2016.1182894>.
- NOS (2023). Hoogste aantal voortijdige schoolverlaters in tien jaar. Nieuwsbericht 3 april 2023, geraadpleegd op 15-10-2024 via <https://nos.nl/artikel/2469965-hoogste-aantal-voortijdige-schoolverlaters-in-tien-jaar>.
- Praag, J.P. van (1953) Geestelijke verzorging op humanistische grondslag. In: P. Derkx (samenstelling). *Om de geestelijke weerbaarheid van humanisten*. Het Humanistisch Archief, 44-77.
- Praag, J.P. van (1978). Raadswerk / Zingeving en levensgevoel. In: P. Derkx (samenstelling). *Om de geestelijke weerbaarheid van humanisten*. Het Humanistisch Archief, 153-168.
- RIVM (2024). Mentale gezondheid. Gezondheidsonderzoek COVID-19. Geraadpleegd op 17-10-2024 via <https://www.rivm.nl/gezondheidsonderzoek-covid-19/kwartaalonderzoek-jongeren/mentale-gezondheid>.
- RIVM (2022). Corona Gezondheidsmonitor Jongvolwassenen 2022. Geraadpleegd op 12-10-2024 via [Corona Gezondheidsmonitor Jongvolwassenen 2022 | Gezondheidsmonitor](https://coronagezondheidsmonitor.nl/jongvolwassenen-2022).
- Rue, P. (2018). Make Way, Millennials, Here Comes Gen Z. *About Campus: Enriching the Student Learning Experience*, 23(3), 5-12. doi:10.1177/1086482218804251.
- Seemiller, C., Grace, M. (2017). Generation Z: Educating and engaging the next generation of students. *About campus. Enriching the Student Learning Experience*, 22(3), 21-26. <https://doi.org/10.1002/abc.21293>.
- Taylor, C. (1989). *A secular age*. Harvard University Press.
- Trimbos (2022). *Geluk onder druk. Onderzoek naar het mentaal welbevinden van jongeren in Nederland*. Geraadpleegd op 17-10-2024 van <https://www.trimbos.nl/wp-content/uploads/sites/31/2021/09/af1785-geluk-onder-druk.pdf>.
- Trimbos (2016). *Factsheet Mentale weerbaarheid en mentaal welbevinden in de schoolsetting*. Geraadpleegd op 18-01-2025 via <https://www.trimbos.nl/wp-content/uploads/sites/31/2021/09/af1439-mentale-weerbaarheid-en-mentaal-welbevinden-in-de-schoolsetting.pdf>.
- Unicef Innocenti (2020). Worlds of Influence. Understanding What Shapes Child Well-Being in Rich Countries. *Innocenti Report Card 16*, UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence. Geraadpleegd op 22-1-2025 via https://www.unicef.nl/files/Report%20Card%2016%20UNICEF_3%20sept_2020.pdf.
- Valkenburg, P.M., Meier, A., Beyens, I. (2022). Social media use and its impact on adolescent mental health: An umbrella review of the evidence. *Current opinion in psychology*, 44, 58-68.
- Veugelers, W., Groot, I. de. (2019). Theory and practice of citizenship education. In: W. Veugelers (ed.) *Education for democratic intercultural citizenship*. Brill/Sense Publishers; 14-41.
- VGVZ (2015). *Beroepsstandaard Geestelijke Verzorger*. <https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2018/07/Beroepsstandaard-2015.pdf>.